

ПРИВАТНЕ АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ»
 (назва навчального підрозділу)

Кафедра соціальної роботи
 (повна назва кафедри)

КУРСОВА РОБОТА
(ПРОЕКТ)

з дисципліни: Соціальна робота з різними групами клієнтів

на тему: «Девіантна поведінка як проблема соціальної роботи»

Студента (ки) _____ Добре́ля В.В. _____
 (прізвище та ініціали)
 курсу _____ 3 _____
 групи _____ Ін34-9-23-Б1СПр-
 Н(4.0д) _____
 наряду підготовки (спеціальності)

_____ Керівник Михайленко С.М.

Оцінка:
 Національна шкала _____
 Кількість балів: _____ ECTS _____

Члени комісії

_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)
_____	_____
(підпис)	(прізвище та ініціали)

Яготин 2026 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	с.3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ.....	с.5
1.1. Поняття та сутність девіантної поведінки у соціальних науках.....	с.5
1.2. Основні причини та чинники виникнення девіацій у суспільстві.....	с.8
РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАЦІЙ.....	с.13
2.1. Сучасні технології соціальної роботи у профілактиці девіантної поведінки.....	с.13
2.2. Зарубіжний досвід соціальної підтримки осіб групи ризику.....	с.16
ВИСНОВКИ.....	с.23
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	с.25

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний розвиток суспільства супроводжується значними соціальними, економічними та психологічними змінами, які впливають на поведінку людини та її взаємодію із соціальним середовищем. Однією з актуальних проблем сьогодення є поширення девіантної поведінки, що проявляється у порушенні соціальних норм, моральних цінностей та правил співіснування в суспільстві.

Зростання рівня злочинності, алкоголізму, наркоманії, агресивної поведінки, булінгу та інших негативних явищ свідчить про необхідність глибокого дослідження цієї проблеми та пошуку ефективних шляхів її подолання.

Особливої актуальності проблема девіантної поведінки набуває у сфері соціальної роботи, оскільки саме соціальні працівники здійснюють профілактику, підтримку, соціальну адаптацію та реабілітацію осіб, схильних до девіацій. Важливим завданням соціальної роботи є не лише подолання наслідків девіантної поведінки, а й виявлення причин її виникнення та створення умов для успішної соціалізації особистості.

Питання девіантної поведінки досліджували багато вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: Е. Дюркгейм, Р. Мертон, Т. Парсонс, Г. Беккер та інші. У працях учених розкрито сутність девіації, її причини, форми прояву та вплив на суспільство. Однак сучасні соціальні умови потребують подальшого вивчення цієї проблеми та вдосконалення методів соціальної роботи з особами девіантної поведінки.

Актуальність теми зумовлена необхідністю пошуку ефективних механізмів профілактики девіантної поведінки, підвищення ролі соціальної роботи у подоланні негативних соціальних явищ та забезпечення гармонійного розвитку особистості.

Метою курсової роботи є дослідження девіантної поведінки як соціальної проблеми та визначення особливостей соціальної роботи з особами, схильними до девіантних проявів.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання**:

- визначити сутність поняття «девіантна поведінка»;
- охарактеризувати основні причини та форми девіантної поведінки;
- дослідити соціальні наслідки девіацій;
- проаналізувати особливості соціальної роботи з особами девіантної поведінки;
- визначити методи профілактики та соціальної реабілітації;
- окреслити перспективи вдосконалення соціальної роботи у сфері профілактики девіантної поведінки.

Об'єктом дослідження є девіантна поведінка як соціальне явище.

Предметом дослідження є особливості соціальної роботи з особами, схильними до девіантної поведінки.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури, узагальнення, порівняння, систематизація теоретичних матеріалів.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

1.1. Поняття та сутність девіантної поведінки у соціальних науках

У сучасних умовах суспільного розвитку спостерігається посилення негативних соціальних явищ, що пов'язано з економічною нестабільністю, політичними трансформаціями та зниженням рівня життя населення. Такі процеси негативно впливають на формування особистості, її ціннісні орієнтації та поведінкові моделі.

Унаслідок цього зростає кількість проявів девіантної поведінки, особливо серед молоді та підлітків. Соціальна незахищеність, психологічні труднощі, безпритульність, конфлікти в сім'ї та недостатня увага до проблем виховання часто стають передумовами формування різних форм поведінкових відхилень.

Проблема девіантної поведінки є актуальною для багатьох наук, зокрема педагогіки, психології, соціології, кримінології та соціальної роботи. Сьогодні вона набуває особливого значення через поширення таких негативних явищ, як агресія, адиктивна поведінка, правопорушення, бродяжництво та інші форми соціальної дезадаптації.

Термін «девіантна поведінка» походить від латинського слова *deviatio*, що означає «відхилення»[7]. Під девіантною поведінкою зазвичай розуміють дії або вчинки людини, які суперечать загальноприйнятим соціальним нормам і правилам. Французький соціолог Еміль Дюркгейм розглядав девіацію як поведінку, що не відповідає моральним цінностям і нормам суспільства[8]. Інші науковці визначають її як систему вчинків, які порушують соціальні стандарти та можуть мати негативні наслідки як для самої особистості, так і для суспільства загалом.

Серед основних форм девіантної поведінки дослідники виокремлюють ухилення від навчання, агресивність, адиктивну поведінку, втечі з дому, правопорушення та інші прояви асоціальної поведінки. Окрему увагу науковці

приділяють делінквентній поведінці, яка характеризується систематичним порушенням правових норм без настання кримінальної відповідальності через вік або незначний ступінь суспільної небезпеки вчинків.

Девіантна поведінка має складний і багатогранний характер, тому її вивчення потребує міждисциплінарного підходу. Саме тому сформувалася окрема галузь знань — девіантологія, предметом якої є дослідження різних форм соціальних відхилень: злочинності, алкоголізму, наркоманії, суїцидальної поведінки та інших проявів соціальної патології[7].

Більшість учених сходяться на думці, що головною ознакою девіантної поведінки є свідоме порушення соціальних норм. Такі норми виконують важливу регулятивну функцію в суспільстві, забезпечують стабільність соціальних відносин та визначають межі допустимої поведінки. Відхилення від них може призводити до порушення соціальної рівноваги та потребує відповідного соціального контролю й профілактики.

Поняття девіантної поведінки тісно пов'язане з категорією соціальної норми. Сам термін «девіація» у перекладі з латинської означає «відхилення» [10]. Соціальні норми являють собою систему правил, стандартів і моделей поведінки, що регулюють взаємовідносини між людьми та забезпечують стабільність суспільства.

Вони знаходять своє відображення у правових нормах, моральних принципах, традиціях та правилах етикету. Порушення або ігнорування цих норм суспільство сприймає як прояв девіантної поведінки, що може супроводжуватися різними видами соціальних санкцій — від осуду до юридичної відповідальності.

Девіантна поведінка визначається як система вчинків або дій особистості, які суперечать загальноприйнятим соціальним і моральним стандартам. Її прояви можуть бути різними за характером та ступенем суспільної небезпеки. Значний внесок у вивчення девіантності зробив Роберт Мертон, який виокремив кілька основних типів поведінкових реакцій особистості на суспільні вимоги[11].

На думку Р. Мертон, конформізм проявляється у повному прийнятті людиною суспільних цілей та законних способів їх досягнення. Інноваційність полягає у прагненні досягати загально визнаних цілей нетрадиційними або навіть незаконними методами[11].

Ритуалізм характеризується формальним дотриманням правил без прийняття самих суспільних цінностей. Ретритизм (ескейпізм) означає відмову як від суспільних цілей, так і від способів їх реалізації, що часто проявляється у бродяжництві, наркоманії чи соціальній ізоляції. Найрадикальнішою формою є бунт, за якого особистість не лише відкидає існуючі норми, а й прагне замінити їх новими.

У психологічному аспекті проблема девіантної поведінки пов'язана насамперед із порушенням механізмів саморегуляції особистості. Багато наукових теорій пояснюють виникнення девіацій впливом як соціальних, так і психологічних чинників. Представники західної психології та соціології розглядали девіантну поведінку через призму соціальних конфліктів, фрустрації, соціальної нерівності, впливу найближчого оточення та особливостей міжособистісної взаємодії.

Особливу роль у формуванні поведінкових відхилень відіграє сім'я та характер дитячо-батьківських відносин. Представники глибинної психології, зокрема Ерік Еріксон та Альфред Адлер, наголошували, що недостатня увага батьків до дитини, емоційне відчуження, пригнічення самостійності або, навпаки, надмірна опіка можуть негативно впливати на розвиток особистості та сприяти виникненню девіантної поведінки[12].

Соціальна занедбаність також є важливим фактором формування асоціальних проявів. У таких випадках у людини деформується система моральних цінностей, виникає негативне ставлення до праці, знижується рівень відповідальності та формується прагнення до досягнення матеріальних благ незаконними шляхами.

Водночас значна частина осіб із девіантною поведінкою зберігає уявлення про моральні норми, однак через психологічні труднощі або несприятливі життєві обставини не здатна керуватися ними у власній поведінці.

Важливе місце у подоланні девіантної поведінки посідає психолого-педагогічна та соціальна допомога. Вона спрямована на профілактику негативних проявів, корекцію поведінки, розвиток навичок самоконтролю та соціальної адаптації. Основними напрямками такої роботи є формування позитивних цінностей, розвиток відповідальності, підтримка соціальної активності особистості та створення умов для її самореалізації у суспільстві.

Профілактично-корекційна діяльність виконує низку важливих функцій: виховну, компенсаторну, стимулюючу, коригувальну та регулятивну. Її головною метою є не лише подолання негативних форм поведінки, а й сприяння гармонійному розвитку особистості та її успішній інтеграції в суспільство[15].

Узагальнюючи наукові підходи, можна зробити висновок, що девіантна поведінка є складним соціально-психологічним явищем, яке виникає під впливом як зовнішніх соціальних умов, так і внутрішніх психологічних чинників. Саме тому ефективна профілактика та корекція девіацій потребують комплексного підходу, взаємодії сім'ї, освітніх установ, соціальних служб і правоохоронних органів.

1.2. Основні причини та чинники виникнення девіацій у суспільстві

Проблема девіантної поведінки підлітків є однією з найактуальніших у сучасній соціально-педагогічній та психологічній науці. Її дослідження має міждисциплінарний характер, оскільки причини виникнення поведінкових відхилень охоплюють соціальні, психологічні, педагогічні та біологічні аспекти розвитку особистості. Девіантна поведінка формується під впливом комплексу факторів, які взаємодіють між собою та негативно позначаються на процесі соціалізації підлітка.

У соціології та соціальній психології девіантна поведінка розглядається як наслідок порушення процесу соціалізації особистості. Дослідники зазначають, що систематичне порушення соціальних норм поступово формує у людини стійкі негативні моделі поведінки, які згодом стають звичними та закріплюються у свідомості. Саме тому важливо своєчасно виявляти чинники, що можуть сприяти виникненню девіацій у підлітковому віці.

Однією з основних причин девіантної поведінки є недоліки сімейного виховання. Сім'я виступає головним середовищем соціалізації дитини, у якому формуються моральні цінності, поведінкові установки та ставлення до суспільства. Негативний психологічний клімат у сім'ї, конфлікти між батьками, жорстоке поводження, недостатня увага до дитини або емоційна байдужість можуть призводити до формування агресивності, замкненості, тривожності та інших негативних проявів поведінки.

Важливу роль у виникненні девіантної поведінки відіграють помилки у виховному процесі. На думку багатьох педагогів, відсутність належного контролю, педагогічна занедбаність, несприятливі умови навчання та неврахування індивідуальних особливостей дитини можуть сприяти формуванню асоціальної поведінки. Павло Блонський зазначав, що «важкі» діти часто є результатом неправильного виховання та несприятливого соціального середовища[4].

Серед психологічних причин девіацій дослідники виділяють емоційну нестабільність, низький рівень самоконтролю, внутрішні конфлікти та акцентуації характеру. Андрій Личко підкреслював, що надмірне вираження окремих рис характеру може підвищувати схильність підлітків до негативного впливу оточення та сприяти формуванню девіантної поведінки. Особливе значення мають також стресові ситуації, фрустрація, невпевненість у собі та труднощі адаптації до соціального середовища.

Вагомий внесок у пояснення причин девіантної поведінки зробив Зигмунд Фрейд, який пов'язував поведінкові відхилення з внутрішніми

психологічними конфліктами між свідомими та несвідомими потягами людини. На його думку, невирішені внутрішні суперечності та психічні травми можуть проявлятися у формі агресії, протестної або асоціальної поведінки[6].

Окрему увагу дослідники приділяють впливу темпераменту та емоційної сфери особистості на формування девіацій. Підвищена емоційність, імпульсивність, агресивність або невміння контролювати власні емоції нерідко стають причиною конфліктної та деструктивної поведінки. Еріх Фромм розглядав агресію як одну з форм реакції особистості на психологічний дискомфорт, соціальну несправедливість або внутрішні переживання.

Суттєвий вплив на поведінку підлітків має соціальне оточення. У підлітковому віці значно зростає роль груп однолітків, які можуть як позитивно, так і негативно впливати на формування особистості. Перебування у неформальних або асоціальних групах, прагнення отримати визнання серед ровесників, наслідування негативних прикладів часто призводять до порушення соціальних норм.

Одним із важливих факторів виникнення девіантної поведінки є негативний вплив засобів масової інформації та соціальних мереж. Поширення сцен насильства, агресії, пропаганда алкоголю, наркотиків та кримінального способу життя можуть формувати у підлітків викривлене уявлення про допустимі форми поведінки. Постійне спостереження агресивних моделей поведінки нерідко сприяє їх наслідуванню у реальному житті.

Причинами девіантної поведінки можуть бути також соціально-економічні труднощі. Безробіття, низький рівень життя, нестабільність у суспільстві, недостатня організація дозвілля молоді та обмежені можливості для самореалізації негативно впливають на процес соціалізації підлітків. Відсутність доступу до культурних, спортивних та освітніх закладів часто сприяє поширенню асоціальних форм поведінки[8].

Деякі науковці звертають увагу і на біологічні чинники девіацій, зокрема спадковість, психічні порушення та особливості нервової системи. Проте більшість дослідників наголошує, що біологічні фактори лише

створюють певну схильність до поведінкових відхилень, тоді як вирішальну роль відіграє соціальне середовище та умови виховання.

Проблема виникнення девіантної поведінки є однією з найбільш актуальних у сучасному суспільстві, оскільки різноманітні форми соціальних відхилень негативно впливають як на окрему особистість, так і на суспільство загалом. Девіантна поведінка формується під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників — соціальних, економічних, психологічних, біологічних та педагогічних. Саме комплексний характер причин девіацій ускладнює процес їх профілактики та подолання.

Однією з головних причин поширення девіантної поведінки є соціально-економічна нестабільність. Безробіття, низький рівень життя, бідність, соціальна нерівність та невпевненість у майбутньому сприяють виникненню психологічної напруги, почуття безнадії та соціального відчуження. У таких умовах частина людей втрачає можливість реалізовувати свої потреби законними способами, що може штовхати їх до порушення соціальних норм[15].

Важливим чинником виникнення девіацій є сімейне середовище. Саме сім'я відіграє провідну роль у процесі соціалізації особистості, формуванні моральних цінностей, норм поведінки та життєвих орієнтирів. Конфлікти між батьками, недостатня увага до дитини, жорстоке поводження, алкоголізм у сім'ї, гіперопіка або, навпаки, емоційна байдужість можуть негативно впливати на психічний розвиток дитини та сприяти формуванню асоціальної поведінки.

Значний вплив на формування девіантної поведінки має оточення особистості. Особливо це стосується підліткового віку, коли людина є більш вразливою до впливу однолітків. Перебування у негативному соціальному середовищі, участь у неформальних угрупованнях, поширення агресивних моделей поведінки та насильства можуть сприяти закріпленню девіантних установок[10].

Серед психологічних причин виникнення девіантної поведінки важливе місце посідають емоційна нестабільність, низька самооцінка, підвищена

тривожність, внутрішні конфлікти, фрустрація та недостатній рівень самоконтролю. Часто особи з девіантною поведінкою мають труднощі у процесі адаптації до соціального середовища, не вміють конструктивно вирішувати проблеми та контролювати власні емоції.

Окрему роль у виникненні девіацій відіграють педагогічні чинники. Недостатня увага до виховання дітей, помилки у навчально-виховному процесі, відсутність індивідуального підходу, конфлікти з учителями або низький рівень організації дозвілля можуть призводити до втрати інтересу до навчання та формування негативної поведінки.

На формування девіантної поведінки також впливають засоби масової інформації та сучасний інформаційний простір. Пропаганда насильства, агресії, жорстокості, вживання алкоголю чи наркотичних речовин у медіа та соціальних мережах може негативно впливати на свідомість молоді та сприяти наслідуванню небезпечних моделей поведінки[14].

Деякі дослідники звертають увагу і на біологічні чинники девіантної поведінки. До них належать особливості нервової системи, спадковість, психічні розлади або порушення розвитку. Проте сучасна наука розглядає біологічні фактори лише як одну з можливих передумов, а не основну причину девіацій.

Важливим чинником є також недосконалість соціального контролю та недостатня ефективність профілактичної роботи. Відсутність належної підтримки з боку держави, соціальних служб, освітніх закладів та громадських організацій ускладнює процес попередження девіантної поведінки та соціальної адаптації осіб групи ризику.

Отже, виникнення девіантної поведінки обумовлюється впливом багатьох факторів, які взаємодіють між собою. Соціально-економічні труднощі, проблеми сімейного виховання, негативний вплив оточення, психологічні особливості особистості та недоліки соціального контролю створюють умови для формування різних форм девіацій. Саме тому профілактика девіантної

поведінки повинна здійснюватися комплексно та охоплювати всі сфери життєдіяльності людини.

РОЗДІЛ 2. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАЦІЙ

2.1. Сучасні технології соціальної роботи у профілактиці девіантної поведінки

Девіантна поведінка є складним соціально-психологічним явищем, що виникає під впливом багатьох взаємопов'язаних чинників. У наукових дослідженнях причини девіацій розглядаються як результат взаємодії соціальних, психологічних, біологічних і педагогічних факторів. Найчастіше девіантна поведінка формується у підлітковому віці, коли особистість переживає інтенсивні психічні та соціальні зміни.

Важливу роль у профілактиці девіантної поведінки підлітків відіграють центри соціальних служб, діяльність яких спрямована на підтримку дітей, молоді та сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України № 479, центри соціальних служб здійснюють соціальний патронаж дітей та молоді, які перебувають у конфлікті із законом, організовують заходи щодо запобігання складним життєвим обставинам, впроваджують сучасні соціальні технології та забезпечують соціальну підтримку неповнолітніх[1].

Свою діяльність центри соціальних служб реалізують відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» та Державних стандартів надання соціальних послуг. Одним із основних напрямів їх роботи є соціальна профілактика, яка визначається як комплекс соціальних, педагогічних, психологічних і правових заходів, спрямованих на попередження негативних особистісних і соціальних явищ, а також подолання їх наслідків.

Профілактична робота здійснюється на трьох рівнях: первинному, вторинному та третинному.

Первинна соціальна профілактика має інформаційно-просвітницький характер і спрямована на формування здорового способу життя, правової культури, відповідальної поведінки та життєвих навичок підлітків. До її

основних завдань належать формування життєвих перспектив, уміння прогнозувати наслідки власної поведінки, розвиток відповідальності та соціально корисних інтересів. На цьому рівні використовуються такі форми роботи, як лекції, бесіди, тренінги, тематичні заходи, інформаційні кампанії, організація змістовного дозвілля та соціальне навчання.

Вторинна соціальна профілактика спрямована на підлітків, які вже демонструють ознаки асоціальної чи ризикованої поведінки. Її метою є запобігання поглибленню соціальної дезадаптації та корекція поведінкових відхилень. У межах цього напрямку фахівці центру соціальних служб проводять соціально-психологічні тренінги, консультації, арттерапію, ігротерапію, групові та індивідуальні заняття[5].

Важливе значення має робота з найближчим соціальним оточенням підлітка — батьками, педагогами, опікунами, оскільки саме підтримуюче середовище сприяє позитивним змінам у поведінці дитини.

Третинна соціальна профілактика передбачає реабілітацію та ресоціалізацію підлітків, які вже мали досвід протиправної поведінки, залежностей, суїцидальних спроб або перебували у конфлікті із законом.

Основними завданнями цього рівня є відновлення психологічного та соціального статусу неповнолітнього, попередження повторних проявів девіантної поведінки та допомога в адаптації до суспільного життя. Така робота здійснюється у формі соціального супроводу, психологічної підтримки, груп взаємодопомоги, індивідуального консультування та реабілітаційних програм.

Особливе значення у профілактиці девіантної поведінки має міжвідомча взаємодія. Центри соціальних служб активно співпрацюють із закладами освіти, підрозділами ювенальної превенції, медичними установами, громадськими організаціями та сім'ями підлітків. Координація спільної діяльності забезпечує своєчасне виявлення проблем, організацію комплексної допомоги та підвищення ефективності профілактичної роботи.

Серед основних форм такої взаємодії виділяють:

- розробку спільних програм профілактики;

- проведення рейдів та профілактичних заходів;
- обмін інформацією між установами;
- організацію тренінгів, консультацій та просвітницьких програм;
- соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах[10].

Однією з головних причин виникнення девіантної поведінки є недоліки сімейного виховання. Негативний психологічний клімат у родині, конфлікти між батьками, жорстокість, байдужість або надмірна вседозволеність сприяють формуванню агресивності, тривожності, невпевненості та соціальної дезадаптації підлітка. Авторитарний стиль виховання викликає відчуження й протестну поведінку, тоді як ліберальний стиль часто призводить до безконтрольності та імпульсивності.

Важливим чинником є також педагогічна занедбаність. Неправильна організація виховного процесу, відсутність індивідуального підходу, ігнорування здібностей та потреб дитини можуть спричинити втрату інтересу до навчання, зниження самооцінки та прагнення до асоціальних форм самоствердження. Значну роль відіграє й негативний вплив однолітків та неформальних груп, у яких підліток намагається знайти підтримку й визнання.

До психологічних причин девіацій належать емоційна нестабільність, підвищена тривожність, внутрішні конфлікти, агресивність, фрустрація, низький рівень самоконтролю та проблеми саморегуляції. Часто девіантна поведінка пов'язана з переживанням самотності, втрати сенсу життя або внутрішньої порожнечі. Представники психоаналізу вважали, що причиною девіантної поведінки можуть бути несвідомі психічні конфлікти та пригнічені переживання.

Окрему групу становлять біологічні та спадкові чинники. Деякі вчені пов'язують девіації з особливостями темпераменту, акцентуаціями характеру, психічними розладами чи спадковою схильністю до агресивної або залежної поведінки. Проте сучасна наука розглядає ці фактори лише у взаємозв'язку із соціальним середовищем.

Суттєвий вплив на формування девіантної поведінки мають соціально-економічні умови життя суспільства. Безробіття, бідність, соціальна нестабільність, моральна криза, зростання насильства та негативний інформаційний вплив засобів масової інформації сприяють поширенню девіантних форм поведінки. Особливо небезпечним є вплив телебачення, Інтернету та соціальних мереж, які можуть популяризувати агресію, жорстокість, булінг, вживання алкоголю чи наркотиків.

Однією з актуальних форм девіантної поведінки є булінг і кібербулінг, які проявляються у психологічному або фізичному насильстві над іншими людьми. Причинами таких проявів часто стають дефіцит уваги до внутрішнього світу дитини, емоційні травми та несприятливе соціальне середовище.

Таким чином, причини виникнення девіацій у суспільстві мають комплексний характер. Формування девіантної поведінки зумовлюється взаємодією сімейних, педагогічних, психологічних, соціальних і біологічних чинників. Для попередження девіацій необхідна системна профілактична робота сім'ї, школи, соціальних служб і суспільства загалом, спрямована на створення сприятливих умов для розвитку особистості, її самореалізації та позитивної соціалізації[12].

2.2. Зарубіжний досвід соціальної підтримки осіб групи ризику

У сучасному світі проблема соціальної підтримки осіб групи ризику є одним із пріоритетних напрямів державної соціальної політики. До осіб групи ризику належать діти та молодь із девіантною поведінкою, сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах, безпритульні, особи з залежностями, жертви насильства, мігранти, безробітні та інші соціально вразливі категорії населення. Зарубіжний досвід демонструє, що ефективна соціальна підтримка таких осіб можлива лише за умов комплексного підходу, міжвідомчої співпраці та активної участі громади.

Особливе значення у розвинених країнах надається профілактиці соціальних ризиків. Більшість європейських держав орієнтуються не лише на подолання наслідків девіантної поведінки чи соціальної дезадаптації, а насамперед на попередження виникнення кризових ситуацій. Соціальна підтримка реалізується через систему соціальних служб, освітніх установ, психологічних центрів, медичних закладів, громадських організацій та правоохоронних органів.

У Сполучених Штатах Америки система соціальної підтримки осіб групи ризику має комплексний і багаторівневий характер. Вона охоплює державні, муніципальні та громадські структури, які спільно реалізують програми соціального захисту дітей, молоді та сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах[16].

Особливістю американської моделі є орієнтація на раннє виявлення проблем та превентивну роботу. Значна увага приділяється профілактиці девіантної поведінки ще у шкільному середовищі. У школах працюють соціальні працівники, психологи, консультанти з поведінкових проблем, які здійснюють діагностику емоційного стану дітей, виявляють ознаки агресії, булінгу, залежностей або домашнього насильства[13].

Однією з найбільш поширених форм підтримки є програми раннього втручання (Early Intervention Programs). Їх метою є допомога дітям та підліткам, які перебувають у несприятливих соціальних умовах, мають проблеми з навчанням, поведінкою або психічним здоров'ям. Такі програми включають психологічне консультування, соціальний супровід сім'ї, індивідуальні плани розвитку дитини, підтримку батьківських компетентностей.

Важливим напрямом є діяльність мультидисциплінарних команд, до складу яких входять соціальні працівники, педагоги, психологи, медики, юристи та працівники поліції. Вони спільно аналізують ситуацію дитини або сім'ї та розробляють комплексний план допомоги.

У США активно розвиваються програми наставництва (Mentoring Programs), зокрема відомі програми «Big Brothers Big Sisters», у межах яких

дорослі наставники допомагають підліткам із неблагополучних сімей адаптуватися до суспільства, формувати позитивні життєві орієнтири та уникати правопорушень[17].

Для неповнолітніх правопорушників у США широко використовуються програми ресоціалізації та відновного правосуддя. Замість ізоляції підлітків часто застосовуються громадські роботи, соціально-психологічні тренінги, сімейна терапія, участь у волонтерських та освітніх програмах. Основною метою є не покарання, а повернення дитини до повноцінного соціального життя.

Німеччина має одну з найрозвиненіших систем соціального захисту дітей та молоді в Європі. Основою державної політики є принцип соціальної відповідальності держави за добробут кожної дитини.

Головним елементом системи підтримки є служба допомоги молоді — Jugendhilfe. Вона функціонує відповідно до Соціального кодексу Німеччини та забезпечує комплекс послуг для дітей, підлітків і сімей.

Соціальна підтримка включає:

- соціально-педагогічний супровід сімей;
- кризову допомогу;
- психологічне консультування;
- профілактику насильства та правопорушень;
- підтримку дітей із проблемами поведінки;
- допомогу дітям мігрантів та біженців[11].

Особливістю німецької моделі є активна роль соціального педагога у школі. Соціальні педагоги працюють безпосередньо в освітніх закладах і займаються профілактикою конфліктів, булінгу, соціальної ізоляції та девіантної поведінки учнів.

У Німеччині широко використовуються молодіжні центри та клуби за інтересами, які створюють безпечне середовище для підлітків. Тут молодь може отримати психологічну підтримку, брати участь у творчих, спортивних і волонтерських проєктах.

Важливу роль відіграє сімейна терапія. Соціальні служби працюють не лише з дитиною, а й з усією родиною, оскільки вважається, що проблемна поведінка часто є наслідком сімейних конфліктів або несприятливого психологічного клімату.

Щодо неповнолітніх правопорушників, то німецька система ювенальної юстиції орієнтується насамперед на виховання та ресоціалізацію. До підлітків застосовують програми соціального навчання, медіацію, консультації та контрольоване проживання у спеціальних центрах.

У Франції соціальна підтримка осіб групи ризику реалізується через систему державних соціальних служб та місцевих органів влади. Особливу увагу приділяють захисту прав дитини та профілактиці соціального відчуження.

Французька модель ґрунтується на тісній співпраці соціальних служб, школи, медичних закладів і громадських організацій. Соціальні працівники регулярно відвідують сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, проводять оцінку потреб дитини та надають комплексну допомогу.

Важливим напрямом є функціонування центрів соціальної адаптації та кризових центрів для дітей і підлітків. Такі установи надають:

- тимчасове проживання;
- психологічну допомогу;
- медичний супровід;
- освітню підтримку;
- професійну орієнтацію[10].

У Франції значна увага приділяється профілактиці підліткової злочинності. Реалізуються програми соціальної інтеграції молоді через освіту, спорт, культуру та професійне навчання.

Ефективним інструментом є діяльність соціальних аніматорів — фахівців, які організовують дозвілля молоді, залучають її до суспільно корисної діяльності та сприяють формуванню позитивних соціальних навичок.

У Великій Британії система соціальної підтримки осіб групи ризику базується на принципах міжвідомчої взаємодії та захисту прав дитини.

Соціальна робота координується місцевими органами влади у співпраці з поліцією, школами, медичними установами та громадськими організаціями.

Одним із ключових напрямів є захист дітей від насильства та недбалого ставлення в сім'ї. Соціальні служби мають право оперативно втручатися у випадках загрози життю чи здоров'ю дитини.

У школах активно впроваджуються антибулінгові програми та програми розвитку емоційного інтелекту. Учні навчаються навичкам ненасильницького спілкування, саморегуляції та конструктивного вирішення конфліктів.

Для молоді групи ризику діють Youth Offending Teams — спеціальні команди, до складу яких входять психологи, соціальні працівники, представники поліції та освітньої сфери. Їхня діяльність спрямована на профілактику повторних правопорушень серед неповнолітніх[11].

Важливе місце займають програми підтримки психічного здоров'я підлітків. Молодь має доступ до безкоштовних консультацій психологів, кризових центрів та телефонів довіри.

Скандинавські країни вважаються одними з найбільш соціально орієнтованих держав світу. Їхня система підтримки осіб групи ризику ґрунтується на принципах соціальної рівності, гуманізму та ранньої профілактики.

У Швеції, Норвегії та Фінляндії значна увага приділяється підтримці сім'ї як основного середовища соціалізації дитини. Соціальні служби активно працюють із батьками, надають консультації, психологічну допомогу та соціальний супровід[14].

У школах функціонують служби психосоціальної підтримки, де працюють психологи, соціальні педагоги та консультанти. Вони допомагають дітям адаптуватися до навчання, долати стрес, конфлікти та емоційні труднощі.

Особливістю скандинавської моделі є мінімізація каральних методів впливу на неповнолітніх. Основний акцент робиться на діалозі, медіації, підтримці та відновленні соціальних зв'язків.

У Норвегії ефективно працюють програми «відновного правосуддя», коли правопорушник, жертва та громада спільно шукають шляхи вирішення конфлікту та компенсації завданої шкоди[10].

У Фінляндії важливу роль відіграє система інклюзивної освіти, яка забезпечує підтримку дітям із психологічними, поведінковими чи соціальними труднощами без їх ізоляції від однолітків.

Канада використовує модель соціального партнерства між державою, громадою та неурядовими організаціями. Значна увага приділяється підтримці молоді, яка перебуває у складних життєвих умовах.

У країні активно функціонують молодіжні центри, кризові служби та програми підтримки психічного здоров'я. Поширеними є програми соціальної адаптації для дітей мігрантів, представників корінних народів та молоді з неблагополучних сімей.

Одним із головних напрямів є розвиток життєвих навичок молоді:

- комунікації;
- управління емоціями;
- подолання стресу;
- професійного самовизначення;
- формування відповідальної поведінки[18].

У Канаді активно використовуються волонтерські програми та наставництво. Молодь залучають до громадської діяльності, соціальних проєктів і програм взаємодопомоги.

Важливим компонентом є психологічна підтримка та профілактика суїцидальної поведінки серед підлітків. Для цього працюють кризові центри, онлайн-консультації та цілодобові служби допомоги.

Аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що ефективна соціальна підтримка осіб групи ризику базується на таких принципах:

- рання профілактика соціальних проблем;
- міжвідомча взаємодія;

- індивідуальний підхід;
- підтримка сім'ї;
- гуманістична спрямованість;
- розвиток соціальних і життєвих навичок;
- ресоціалізація замість покарання;
- активна участь громади та громадських організацій[15].

Для України особливо цінним є досвід комплексної співпраці соціальних служб, закладів освіти, поліції, медичних установ та громадськості, а також впровадження програм раннього втручання, соціального супроводу сімей та психологічної підтримки дітей і молоді.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз проблеми девіантної поведінки підлітків та механізмів її профілактики дозволяє зробити низку узагальнень теоретичного й практичного характеру.

По-перше, девіантна поведінка є складним багатфакторним явищем, яке формується внаслідок взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників. Її прояви охоплюють широкий спектр відхилень — від порушень моральних норм до кримінальної поведінки.

При цьому ключову роль у формуванні девіацій відіграють особливості соціалізації особистості, які визначаються умовами сімейного виховання, впливом мікро- і макросередовища, а також індивідуально-психологічними характеристиками підлітка.

По-друге, теоретичні підходи до пояснення девіантної поведінки демонструють відсутність єдиної універсальної концепції. Біологічні теорії (Ц. Ломброзо, В. Шелдон) акцентують увагу на природжених передумовах відхилень, психологічні (З. Фройд, К. Юнг, Е. Фромм) — на внутрішніх конфліктах та несвідомих механізмах, соціологічні — на впливі соціального середовища та процесів соціалізації. Найбільш обґрунтованим є інтегративний підхід, який враховує комплексну природу цього явища.

По-третє, значну роль у формуванні девіантної поведінки відіграє сім'я як первинний інститут соціалізації. Неефективні стилі виховання (авторитарний або ліберальний), емоційна депривація, конфліктність або соціальна дезорганізація сімейного середовища суттєво підвищують ризик формування асоціальних форм поведінки у підлітків.

По-четверте, важливим чинником девіацій виступає вплив соціального середовища, зокрема освітніх закладів, груп однолітків, засобів масової інформації та цифрового простору. Особливу небезпеку становить агресивний контент у медіа, а також явища булінгу і кібербулінгу, що сприяють формуванню деструктивних моделей поведінки.

По-п'яте, сучасна система профілактики девіантної поведінки підлітків ґрунтується на діяльності центрів соціальних служб та інших соціальних інституцій, які реалізують заходи первинної, вторинної та третинної профілактики. Первинна профілактика спрямована на запобігання формуванню девіантних проявів, вторинна — на корекцію ризикової поведінки, третинна — на реабілітацію та ресоціалізацію осіб із вже сформованими девіаціями.

По-шосте, ефективність профілактичної роботи значною мірою залежить від міжвідомчої взаємодії — узгодженої діяльності закладів освіти, соціальних служб, органів ювенальної превенції, медичних та громадських організацій. Саме комплексний підхід дозволяє забезпечити раннє виявлення ризиків, корекцію поведінки та підтримку сімей.

По-сьоме, зарубіжний досвід соціальної підтримки осіб групи ризику підтверджує ефективність системних моделей профілактики, що базуються на інтеграції соціальної, психологічної та освітньої допомоги, розвитку програм наставництва, шкільної медіації, соціального супроводу сімей, а також широкому застосуванню індивідуалізованих реабілітаційних програм.

Таким чином, профілактика девіантної поведінки підлітків повинна розглядатися як цілісна, безперервна система соціально-педагогічних і психологічних впливів, спрямованих на гармонізацію розвитку особистості, зміцнення її соціальних зв'язків та формування відповідальної життєвої позиції.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на удосконалення міжвідомчих моделей профілактики, розробку інноваційних соціальних технологій роботи з підлітками групи ризику та адаптацію успішного зарубіжного досвіду до умов українського суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Закон України «Про соціальні послуги» № 2671-VIII від 17.01.2019. Постанова Кабінету Міністрів України № 479 «Про затвердження Положення про центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді».
2. Міністерство соціальної політики України. Державний стандарт соціальної послуги профілактики. Київ, 2020.
3. Міністерство соціальної політики України. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків: методичні рекомендації. Київ, 2022.
4. Міністерство освіти і науки України. Протидія булінгу в закладах освіти: методичні рекомендації. Київ, 2020.
5. UNICEF. Preventing Violence Against Children and Adolescents. New York, 2021.
6. World Health Organization. Violence Prevention: The Evidence. Geneva, 2019.
7. UNESCO. School Violence and Bullying: Global Status Report. Paris, 2023.
8. UNODC. Handbook on Crime Prevention Guidelines. Vienna, 2022.
9. Urie Bronfenbrenner. The Ecology of Human Development. Cambridge, 2019.
10. Albert Bandura. Social Learning Theory. London: Routledge, 2018.
11. Dan Olweus. Bullying at School: What We Know and What We Can Do. Oxford: Wiley-Blackwell, 2019.
12. Carl Rogers. On Becoming a Person. Boston: Houghton Mifflin, 2017.
13. Aaron Beck. Cognitive Therapy of Adolescents. New York: Guilford Press, 2019.
14. Albert Ellis. Rational Emotive Behavior Therapy. New York: Springer, 2020.
15. Council of Europe. Youth Policy and Social Inclusion in Europe. Strasbourg, 2020.
16. World Bank. Youth at Risk: Social Protection Systems. Washington, 2021.
17. Національна соціальна сервісна служба України. Організація роботи з дітьми групи ризику. Київ, 2023.